

IMPACTUL CULTURII ȘI CIVILIZAȚIEI MODERNE ASUPRA CONDIȚIEI OMULUI CONTEMPORAN (*Tragedia omului în cultura modernă*)

CONSTANTIN STROE*

THE IMPACT OF MODERN CULTURE AND CIVILIZATION
ON THE CONDITION OF TODAY'S MAN
(„THE TRAGEDY OF MAN IN MODERN CULTURE”)

ABSTRACT: Holder of two degrees – one in religious studies (1930) and the other in philosophy (1947), both obtained from the University of Bucharest –, as well as author of significant works covering the two aforementioned fields, Constantin C. Pavel, professor and theologian, imposed himself as a remarkable personality in Romanian religious and philosophical culture. He is well-known for his moral philosophy, referencing human nature and condition, and expertly expressing his opinion on the disastrous impact that modern culture and its civilizational components have on human beings. The current study brings to attention the aspects raised by this approach, specifically the human–culture–religion triad, from the positions of the Orthodox Christian doctrine embraced by Constantin C. Pavel in *Tragedia omului în cultura modernă* [The tragedy of man in modern culture].

KEYWORDS: human; culture; civilization; technics; religion; morals; science; freedom; superior value; ideal; happiness; absolution; Oswald Spengler; Nichifor Crainic.

Constantin C. Pavel nu este primul teolog despre ale cărui scrieri de morală am luat cunoștință în vederea valorificării și valorizării lor.¹ Însă Constantin Pavel se detașează prin ceea ce nota Marilena Andrei în „Prefață” la lucrarea lui *Tragedia omului în cultura modernă* (1941), mai exact că „Activitatea la catedră a profesorului Constantin C. Pavel, precum și scrierile sale publicate de-a lungul timpului sunt centrate pe probleme de teologie sau filosofie morală. Toate poartă însă amprenta actualității; fie că scrie despre Augustin, fie că abordează problemele teologiei morale, C. Pavel are grijă să trimită întotdeauna la omul de astăzi, la debaterile de idei ale timpului prezent, la starea lumii în care trăim”.²

Temele antamate de el sunt dintre cele definitorii pentru etică: actul moral, morala – știința, dar și arta rațională, libertatea morală, valoarea morală, idealul etic

* Universitatea Ecologică din București

ș.a., la care se poate adăuga și analiza unor concepții morale de răsunet, cum sunt cea a Sfântului Augustin (problematica răului) și cea a lui H. Bergson (problematica libertății morale și religioase). Ca teolog creștin, perspectiva din care le abordează nu poate fi decât cea creștină, referitoare la *triada om–cultură–religie*, al cărei înțeles profund nu poate fi apropiat decât dacă este privită „ca rezultat al conlucrării omului cu Dumnezeu”.

În triada de mai sus se regăsește și cultura. Constantin C. Pavel explică astfel: „confuziile frecvente, provenind din dezacordul asupra definiției culturii, ne impun datoria de a stăruii puțin asupra conceptului de cultură”.³ Strădania lui se îndreaptă spre formularea unei definiții a culturii care să satisfacă pe deplin punctul de vedere al concepției creștin-ortodoxe, pe care o consideră „cea mai justă definiție a culturii adevărate”. În acest scop, el propune ca noțiunea de cultură să fie „luată în două sensuri, corespunzând celor două aspecte ale ei”: subiectiv și obiectiv.

În sens *subiectiv* și sub aspectul ei *dinamic*, înțelegem prin cultură *activitatea creatoare și asimilatoare de valori*, la care adăugăm, ca o funcție secundară, aceea de *propagare a valorilor*, sau, cu alte cuvinte, *exercitarea însușirilor trupești și sufletești în vederea perfecționării și fericirii omului*, adică a *mântuirii*.

În sens *obiectiv* și sub aspectul ei *static*, cultura este suma tuturor acestor valori sau, altfel spus, gradul de perfecțiune și fericire a omului și de desăvârșire a lumii din afară, ca realizare a activității omului, activitate combinată cu aceea a societății și, în sens creștin, cu acțiunea harului divin și a revelației creștine.⁴

Definiția de mai sus, în accepțiunea lui Constantin Pavel, se detașează net de „toate definițiile date culturii care nu cuprind nici o indicație cu privire la valorile creștine”, pe care le lasă deoparte și le nesocotesc realitatea și intervenția efectivă în viață – motiv pentru care le declară „false și unilaterale”. Aceste definiții, după opinia lui, vin de pe planul „pur naturalist și antropocentric”, unde există o atitudine de aversiune și negare față de tot ceea ce ține de domeniul supranatural al vieții.

Într-adevăr, într-o definiție dată culturii nu putem face abstracție *de*, și nu putem exclude, valorile religioase, doar „pentru simplul motiv că nu sunt o creație umană”⁵. Căci, după cum precizează Constantin C. Pavel, „faptul că activează efectiv în viață ne dovedește că nu sunt himere, ci adevărate realități. [...] Prin urmare, la drept vorbind, cei care definesc cultura fără a ține seama de religie lasă la o parte, în orice caz, elemente pe care, în realitate, deși nu întotdeauna explicit, o activitate culturală le cuprinde”.⁶ Mulțimea și diversitatea definițiilor culturii pot fi explicate, conform lui Constantin C. Pavel, prin unghiul de vedere metodologic din care abordăm respectiva definiție. Astfel, „definițiile încercate pentru determinarea conceptului de cultură pot varia în realitatea concretă a vieții după chipul cum înțelegem să activăm în vederea creării unei singure valori, a mai multor valori sau a tuturor, și după felul în care înțelegem să le ierarhizăm. De asemeni, ele diferă după cum cultivăm o singură însușire, mai multe, pe toate, și după felul cum le armonizăm: diferă, mai ales, după conținutul pe care-l reprezintă, pentru fiecare,

noțiunile de perfecționare și fericire, idealuri spre care se tinde”.⁷ El exemplifică în felul următor: „Astfel, când am creat numai valori economice, acordându-le primatul, cultura noastră este *economolatră*, iar când am cultivat numai însușirile fizice, supraestimându-le, cultura este *biolatră*”.⁸ Generalizând, se poate afirma că „întreg sensul și finalitatea culturii se schimbă atunci când ea vizează și se oprește numai la o perfecțiune biologică, economică, politică și estetică”.⁹

În funcție de finalitatea ei, cultura poate fi calificată ca hedonistă, atunci când în cadrul ei fericirea este redusă la plăcere, sau ca utilitaristă, atunci când în sfera ei fericirea este centrată pe utilități. Sau atunci când se crede într-o fericire veșnică dobândită într-o viață viitoare, cultura, desigur, nu mai are în vedere exclusiv țeluri pământești. „De aceea – conchide el – *finalitatea culturii este problema cea mai importantă*, de felul cum e rezolvată depinde soarta culturii și a omului”.¹⁰

În viziunea sa, finalitatea culturii, concretizată în activitatea culturală desfășurată în societate, se poate îndrepta în trei direcții:

În ordinea normală și după importanță, prima direcție spre care se îndreaptă strădania culturală este *perfecționarea omului* (perfecționare proprie) prin dobândirea virtuților¹¹ [desigur, a celor veritabile, nu a celor sterpe, găunoase, n. m., C. S.].

De aici, a doua direcție pe care o urmează activitatea culturală este ca aceste virtuți în funcțiune să creeze valori care să servească drept cărămizi necesare la ridicarea edificiului perfecțiunii și ca trepte la scara care duce la Fericirea Paradisului.¹²

În fine, a treia direcție care, în fond, se reduce la a doua, este *perfecționarea lumii din afară*, a lumii materiale și a celei spirituale, adică transformarea mediului extern, în sensul de a deveni un cadru de viață și activitate cât mai corespunzător cu nevoile, dorințele, aspirațiile și idealurile omului, spre a nu mai constitui obstacol, ci auxiliar în făurirea perfecțiunii și fericirii omului.¹³

Pentru a clarifica, C. Pavel recurge la ideea că, în ultimă analiză, „totul depinde [...] de idealul pe care dorim să-l realizăm”, adică activitatea („strădania”) culturală trebuie dirijată în funcție de „tot atâtea feluri câte idealuri urmărim”: perfecționarea omului, perfecționarea naturii, formarea virtuților, condiționate, la rândul-le, de „o perfecționare biologică, o perfecționare artistică, o perfecționare morală etc., după cum există virtuți biologice, utilitare, morale, ...”.¹⁴ Rezumând, de pe poziția concepției creștine promovate de C. Pavel, „viața religioasă îmbrățișează și organizează toate aceste trei domenii amintite, încadrând activitatea culturală a omului în economia universului”.¹⁵

C. Pavel își evaluează astfel propria definiție:

definiția încercată de noi are meritul de a îmbrățișa întreg domeniul activității și realității culturale și are în vedere întreg complexul de probleme cu care cultura are conexiune necesară. Socotim că am izbutit totodată să punem accentul pe nervurile esențiale ale acestei probleme, punând în lumină și lăsând în umbră, după importanță, fiecare punct pe care îl comportă.¹⁶

În perspectiva ideii de mai sus, el consideră că „pentru o mai riguroasă delimitare a noțiunii de cultură sunt încă necesare câteva precizări” impuse de aceasta, cum ar fi, de pildă, faptul că în chip esențial și principial finalitatea culturii se realizează prin ceea ce îndeobște se cheamă *civilizație*. Prin urmare, civilizația face parte din cultură cu aceeași îndreptățire ca și celelalte domenii intrinseci culturii. Nu i se pot tăgădui civilizației legitimitatea și rostul, deși tocmai rosturile ei o disting de corpul specific al culturii. Căci cultura nu se reduce la civilizație; deși civilizația este o parte integrantă din cultură, ea nu este partea cea mai importantă a acesteia.

După cum sesizează și Constantin Pavel, cu privire la raportul cultură–civilizație au existat o mulțime de păreri: pentru unii, aceste două realități (exprimate prin două noțiuni diferite) sunt identice (poate, de aici, confuzia și haosul care domnesc uneori în sânul însuși al culturii); pentru alții, între acestea există o barieră de netrecut, o deosebire de esență în ceea ce privește elementele componente, structura și rolul lor.

De pildă, notează el, Immanuel Kant făcea o distincție tranșantă între aceste două noțiuni, el definind civilizația ca fiind „realizarea scopurilor naturii prin simpla dexteritate”, iar cultura ca fiind „realizarea scopurilor intrinsece ale voinței morale prin disciplină, care eliberează această voință de despotismul dorințelor”.

Cu alte cuvinte, civilizația urmărește perfecționarea naturii, iar cultura vizează un scop mai greu de atins, desăvârșirea morală a omului. Civilizația își poate atinge scopul prin simpla exercitare a calităților lui *homo faber*, prin însușirile intelectuale; realizarea scopului culturii cere eforturi mai mari și mai complexe; aici disciplina exercită o dublă acțiune: mai întâi, favorizează dezvoltarea și întărirea aspirațiilor și tendințelor spre virtuți morale și, în al doilea rând, le apără de tirania dorințelor inferioare.¹⁷

Singura obiecție pe care o aduce Constantin Pavel definiției lui Kant este „că nu cuprinde un vast câmp de activitate culturală, cum este, bunăoară, cea artistică, aceea care nu pornește întotdeauna din motive morale sau nevoi materiale și nu vizează scopuri similare”¹⁸ – ci constituie, cum credea și Nichifor Crainic, o activitate gratuită, o activitate de lux.

Mai aproape de noi, adică în secolul XX, tot un filosof german, Oswald Spengler, susținea că „cultura occidentală este de tip *faustic*, adică este centrată în jurul științelor pozitive, după cum cultura greacă a fost *apolinică*, în care primatul l-a avut spiritul și frumosul, iar cea arabă a fost o cultură *magică*”.¹⁹ Cultura occidentală, afirmă C. Pavel în acord cu Spengler, este „fără îndoială, în faza ei decadentă și morbidă”. Un semn vizibil al declinului culturii faustice moderne, după Spengler, recunoscut ca atare și de C. Pavel, este „lipsa completă de religiozitate a veacului nostru”. Spengler susținea că „o cultură este prin natura ei religioasă, iar civilizațiile sunt prin esența lor ireligioase”. Conform lui C. Pavel, „epoca de azi nu-i decât o epocă de civilizație”. În această optică, lui C. Pavel i se pare „interesantă și justă critica pe care Spengler o face civilizației de astăzi din punct de vede-

re moral”. Unul dintre aspectele esențiale ale acestei critici este și acela că s-a produs o mutație radicală în ceea ce privește morala: „morală nu mai este o chestiune practică, ci o «problemă teoretică», fiind motivată de faptul că „valorile ei nu mai fac parte din viață», că „princiipiile și normele morale, în loc de a fi «trăite instinctiv», sunt «discutate critic»”. În locul moralei tragice și eroice – definitive pentru cultura ce se apleca cu seriozitate asupra problemelor grave ale existenței – s-a instalat o morală plebee și decadentă, aceasta din urmă, fiind specifică civilizației în postura de cultură în declin (în „decadență”), ea convenind de minune – ca fiind proprie – comunismului; morală comunistă este văzută de Pavel ca „ultima și cea mai tipică producție a culturii moderne”. Reproșul lui la adresa lui Spengler vizează doar faptul că acesta „ignoră cultura creștină” și „exagerează când extinde pesimismul său asupra întregii culturi occidentale, independent de timp”. Potrivit lui C. Pavel, „nu toate epocile culturale merită învinuirea de a fi faustice, ci numai epoca modernă și, într-o măsură redusă, epoca Renașterii”.²⁰

După ce citează și definițiile altor autori – străini sau autohtoni – precum W. Lexis, Jacob Burckhardt, R. Eisler, Simion Mehedinți, Lucian Blaga, Nichifor Crainic, Tudor Vianu, Constantin Pavel pronunță și punctul său de vedere referitor la definiția civilizației și la raporturile acesteia cu cultura.

În acest sens, se realizează opiniei lui Tudor Vianu, după care valorile pe care le cultivă civilizația trebuie incluse printre elementele care constituie cultura.²¹

Iată fragmentul în care se exprimă în mod explicit:

După părerea noastră, cultura înglobează toate valorile, iar civilizația nu este decât alt nume pentru cultura valorilor tehnico-economice sau utilizarea practică a valorilor. Dacă s-a ajuns a se face distincție, adesea tranșantă, între cultură și civilizație, aceasta se datorează faptului că valorile cultivate de civilizație au fost, câteodată, idolatrizate²² pe nedrept în dauna celorlalte valori superioare. În realitate, nu există opoziție între cultură și civilizație, decât atunci când valorile civilizației sunt supraestimate sau când celelalte valori culturale superioare se socotesc singure, ca atare contestând valorilor inferioare dreptul la prețuirea cuvenită.²³

Constantin C. Pavel este de părere că, pentru o elucidare riguroasă a noțiunii de cultură, este necesară și o investigație a problemei ce vizează structura ei axiologică, adică *ierarhia valorilor*. Pornind de la considerația că sub aspect obiectiv și static cultura este suma tuturor valorilor (vezi *supra*), el precizează că aceasta nu este un conglomerat alandala, în neorânduială, al valorilor componente, ci o structură bine încheată și organizată, în conformitate cu un anumit scop ultim. „Ierarhizarea valorilor depinde tot de scopul ultim după care se orânduiește. Valorile în sine, fără a fi raportate la scopul ultim, nu sunt decât, cel mult, elemente premorale, material bun la orice, dar dezorganizat, aproape *materii prime*”²⁴, spunea el. Prin urmare, „raportul normal dintre aceste valori nu poate fi, desigur, de independență absolută, ci un raport de interdependență pe temeiul unei ierarhii”.²⁵ Căci, „întrucât varietatea lor se adresează omului, pentru ca aceasta să nu-l încurce, se impune unificarea lor printr-o armonie ierarhică”.

Constantin C. Pavel este convins că există o multitudine de valori diverse, dar consideră că toate valorile culturale pot fi clasificate în șase grupe principale: economice, teoretice, politice, morale, estetice și religioase.²⁶ Istoria culturii se înfățișează ca o succesiune de epoci în care cultura fiecăreia era centrată pe o anumită valoare sau pe un grup restrâns de valori. Astfel, cultura elină a avut în centrul ei valorile teoretice și estetice (filosofice, literare, artistice); cultura Evului Mediu european s-a axat pe valorile religioase; cultura modernă a recurs la un echilibru al valorilor teoretice, economice și politice, în ultimul timp impunându-se ca valori supreme cele economice și politice.

Deși toate valorile privesc viața omului – e adevărat, unele direct, nemijlocit, altele – mediat și mai îndepărtat –, sunt epoci istorice în care valorile par să fie opace la nevoile omului din respectiva perioadă. Exemplul furnizat de C. Pavel acoperă întru totul sensul ideii:

Tragedia omului în cultura modernă provine de la nesocotirea valorilor morale și religioase, care, într-o ordine ierarhică normală, trebuie să primeze. Acestea trebuie să controleze și să le reglementeze pe toate celelalte și să servească drept criteriu de prețuire a celorlalte, prețuire care se face după locul pe care-l ocupă fiecare pe scara ierarhică a valorilor, ordonată la aceea a scopurilor, în care scopul suprem este perfecțiunea și fericirea omului în viața aceasta și cea viitoare.²⁷

Constantin Pavel avertizează însă că nu este vorba de vreo „tiranie a valorii religioase”; „nu este vorba nici de o suprimare a celorlalte valori, ca în *supramoralism sau quietism*, întrucât fiecare valoare își are rostul îndreptățit și libertatea necesară în ceea ce privește tehnica proprie. Ci este vorba numai de o supremație activă, exercitată de valorile și scopurile morale și religioase, care singură orientează și organizează cultura spre binele omului”.²⁸ În lipsa valorilor morale și religioase, “celelalte valori nu pot fi, de altfel, nici concepute ca valori în raport cu omul. [...] În ele însele, celelalte valori sunt amorale. Numai virtuțile pot converti o valoare tehnico-economică într-o valoare morală și religioasă, adică într-o adevărată valoare”²⁹, argumentează el.

Începând cu Auguste Comte, cultura modernă s-a întemeiat pe valorile științei pozitive, ceea ce a dus la falimentul ei în zilele noastre. Pavel îi amintește în completare pe Jacques Maritain și Henri Massis, care au susținut centrarea culturii în jurul valorii religioase creștine, după modelul existent în Evul Mediu, model care a avut și el consecințe dezastruoase întrucât a impus „o tiranie a valorii religioase asupra celorlalte, o imixtiune ilicită și o interdicție duse până și în amănunțele tehnice ale celorlalte valori. Iar aceasta a dus la sugrumarea sau chiar suprimarea valorilor inferioare și deci la un fel de nihilism cultural, iar la urmă, la o atitudine înverșunată împotriva catolicismului”.³⁰ De pe o altă poziție, un alt gânditor creștin, Nikolai Berdiaev, este și el de părere că se impune „instituirea unui nou Ev Mediu, dar fără erorile lui și în spiritul Bisericii Ortodoxe”, iar nu în acela al catolicismului.

În toate considerațiile de mai sus, C. Pavel se prevalează de un fapt cert, pe care îl folosește ca pe un atu: „creștinismul se numără printre factorii care constituie fondul cultural al Europei”; acesta a adus modificări extraordinare în conștiința care se voia universală (prin religia lui Hristos): o morală subiectivă, o unificare a moralei, dezvăluirea vieții interioare ș.a.³¹ În acest context, C. Pavel îl invocă și pe C. Rădulescu-Motru, care a recunoscut meritele creștinismului și a vorbit despre virtuțile acestuia: de a fi adus pacea în suflete, de a-i fi eliberat pe oameni de frica necunoscutului, de a fi ridicat valoarea personalității, de a fi pregătit pentru lupta cu sine și de a fi multiplicat centrele de energie sufletească, ca să conchidă că „Adevărata perioadă de sănătate a început în istoria culturii omenești după creștinism”.³²

Punctul de pornire al viziunii lui C. Pavel despre modernitate îl reprezintă nucleul cultural al Renașterii, în care găsim *in nuce* o abandonare a umanismului teocentric în favoarea unuia nou, opus – umanismul antropocentric. Odată cu Renașterea, asistăm la o reorientare a problematicii filosofice, în sensul renunțării la „cercetarea divinității” și îndreptarea atenției din nou (cum fusese în Antichitate) spre „cercetarea naturii și a omului”. Renașterea este o epocă în care omul se află în centrul preocupărilor, epocă al cărei sens major este sintetizat în strădania febrilă a omului de a cunoaște lumea, în vederea stăpânirii ei. În această epocă încep să fie exaltate viața, munca, știința, cultura – considerate acum ca mijloace de cucerire a lumii de către om. Această epocă de splendid optimism, epoca descoperiri omului și a lumii lui, epoca laicizării culturii, a afirmării personalității umane, s-a caracterizat printr-o activitate creatoare continuă, în toate domeniile. Imboldul dat de Renaștere dezvoltării economice, politice, cultural-științifice a determinat și o redimensionare a filosofiei, mai ales în ceea ce privește rosturile ei: de aici încolo, filosofia va avea rolul de a oferi o explicație rațională a lumii și a omului.

Făcând din om centrul de gravitație al lumii, umanismul modern – inițiat în Renaștere și preluat și amplificat, prin dezvoltarea științei, în Epoca Modernă – „nesocotește valorile transcendente fără a se teme de sancțiunea divină. Știința se eliberează de învățăturile biblice, iar lumea politico-juridică, bazată pe voința omului despărțit de Dumnezeu, își este suficientă sieși; noua morală practică nu se mai sprijină pe autoritatea Bisericii și pe credință, ci capătă un fundament laic”.³³ Constantin Pavel este de părere că, deși întâmpinată – datorită prestigiului imens de care se bucură –, ditirambic și cu mari speranțe ca unica „formulă salvatoare pentru omenirea suferindă și coruptă”³⁴, cultura modernă are numeroase și adânci contradicții, generatoare de mari neajunsuri pentru viața omului; mai ales în partea ei de finalizare în practica vieții, în ceea ce se cheamă civilizație, iar aceasta din urmă – prin ceea ce numim în mod curent tehnică.

Dar dacă datorită tehnicii s-au înmulțit și perfecționat mijloacele de trai și s-a ușurat întrucâtva viața în anumite privințe, totuși constatăm cu amărăciune că fericirea la care aspiră și pentru care lucrează toată lumea n-a fost înfăptuită nici pe departe.³⁵

Dezamăgirea lui își are ca temei faptul că rezultatele – chiar cele de vârf – atinse de tehnică au încurajat lumea să creadă în posibilitatea unui progres fără limită și, astfel, să spere în realizarea fericirii pe pământ, fără ca acest lucru să se întâmple. În primul rând, nu toată lumea beneficiază de rezultatele tehnicii, majoritatea oamenilor trăind încă în „condiții materiale rudimentare ca și acum două mii de ani”. În al doilea rând, chiar și cei puțini care se bucură de binefacerea urmărilor ei nu sunt fericiți, deoarece noile condiții de viață nu-i scutesc de toate vicisitudinile, ba uneori le mai adaugă și altele, chiar mai mari. Și în al treilea rând, această dezvoltare unilaterală a culturii în direcția civilizației tehnice i-a afectat perturbator pe toți, întrucât a dus la o fractură profundă a societății: de o parte, cei cu *folosul* (patronii proprietari de mașini, fabrici, uzine etc.), de altă parte, cei cu *ponosul* – lucrătorii, cei mai mulți și mai crunt loviți, de șomaj, sărăcie, mizerie. Pe lângă cele de mai sus, adaugă C. Pavel, „prin mașini, lăcomia și orgoliul omului au găsit mijlocul de a îngrămădi arsenale întregi de arme menite nu să ușureze viața umană, ci s-o îngreuiască și s-o distrugă”.³⁶

O primă concluzie a lui Constantin C. Pavel: „Cuceririle tehnice, în loc să micșoreze suferința, mizeria și corupția, le-au sporit și mai mult; șomajul, lipsa, suferința și păcatul sunt astăzi chiar mai accentuate decât altă dată”.³⁷ El recunoaște însă că, dincolo de neajunsurile provocate vieții umane, epoca modernă, prin cultura și civilizația promovate și propagate, a adus și „o sumă impozantă de valori teoretice, politice, estetice”. În acest context, el vorbește de faptul că tehnica a pus la îndemâna omului mijloace de comunicație și transmisiune mult mai rapide, ceea ce a făcut ca relațiile dintre oameni să se intensifice și să devină mult mai frecvente; dar, din păcate, nu i-a ajutat întotdeauna să se apropie unii de alții, ci, mai curând, să se concureze și să se distrugă reciproc.

De asemenea, tehnica a făcut ca analfabetismul să se reducă simțitor, iar nivelul intelectual al indivizilor să crească. „Cu toate acestea, remarcă C. Pavel, omenirea n-a devenit mai fericită. *Toate aceste valori* [teoretice, politice, estetice – adăugarea mea, C. S.] *n-au fost suficiente pentru a-i da omului fericirea, pentru că aceasta nu-i posibilă fără desăvârșirea morală și credința religioasă*”.³⁸ După opinia lui, tocmai valorile indicate – cele morale și religioase – au fost marginalizate și neglijate, ba chiar combătute și disprețuite adeseori „ca perimate și superflue sau chiar dăunătoare progresului”, încercându-se să se constituie o cultură în afara acestora. O asemenea cultură ar fi o pseudocultura, de vreme ce ea ar fi incapabilă „să stăpânească cele mai barbare instincte ale omului”. „Nezăgăzuite de nici o opreliște morală și religioasă, forțele bestiale au izbucnit cu furie, transformându-se, prin obișnuință, în patimi demonice”³⁹, afirmă C. Pavel. Prin neglijarea virtuților morale, s-a dat frâu liber cultivării instinctelor și tendințelor inferioare ale natu-

rii umane, adică tocmai acelea care îl îndreaptă pe om spre folosirea egoistă, hedonistă și utilitaristă a mijloacelor materiale.

Ca mai toți intelectualii epocii sale, Constantin C. Pavel vorbește de „criza culturii de azi”, descrisă prin haosul și disperarea pe care le-a produs în existența umană. E surprinzător să se constate că tocmai „cultura creată spre fericirea omului să fie aceea care să-i dea lovitura mortală”⁴⁰, declara el. La prima vedere pare un paradox; în adâncime, la nivel de principiu, se vede altceva: nu cultura autentică și deplină duce la distrugerea vieții, ci doar pseudocultura sau o cultură unilaterală, neîmplinită și nearticulată în structura ei. Un exemplu, spune C. Pavel, este faptul că „tocmai epoca în care s-au realizat cele mai multe invenții și descoperiri a coincis cu cea mai acută criză a culturii” – pentru că această cultură este afectată de cel mai grav dezechilibru: „Valorile tehnico-economice au cunoscut o dezvoltare nemaipomenită și o prețuire dusă până la idolatrie, pe când valorile morale și religioase n-au urmat o dezvoltare paralelă și nu s-au bucurat de prețuirea cuvenită. Aceste valori din urmă, care constituie elementele propriu umane ale culturii, cu menirea desăvârșirii omului, au fost nesocotite”.⁴¹ Pe scurt, „Asistăm la o răsturnare de valori în dauna valorilor morale și în avantajul celor materiale”.

Cauza acestei răsturnări a reprezentat-o perfecționarea continuă a materiei, însoțită de neglijarea completă a omului, care a rămas cu același caracter moral primitiv. Omul nu s-a putut adapta la noile condiții de viață create și impuse de tehnică, rămânând în starea lui naturală, cu oarecare schimbări, e adevărat, dar nu în bine, ci în direcția pervertirii caracterului său moral și a decăderii sale.⁴² În perimetrul acestora, C. Pavel semnalează „o nouă deformare operată în organismul psihic al omului, din pricina regimului tehnic”: înăbușirea în sufletul omului a afectivității, a ceea ce Berdiaev numește „elementul psiho-emoțional”, de către elementul intelectual și cel senzual. „Inteligența și senzualitatea omului s-au dezvoltat în paguba sentimentului”, susține el cu trimitere la școala psihanalitică a lui Sigmund Freud, care pune totul pe seama senzualismului și a cărui urmare a reprezentat-o „hedonismul erotic [care] a inundat toate domeniile, direct sau sub forme refulate de slaba cenzură pe care o mai exercită vechile principii, socotite și ele prejudecăți perimate”.⁴³

Cele mai dezastruoase urmări ale „tehnificării” culturii, adică ale subzistenței și perpetuării ei preponderent sub latura civilizației, s-au înregistrat la nivelul moralei și al moralității. Omul modern, din cauza crizei culturii actuale, a renunțat la multe din aspectele sale de viață care făceau din el o ființă liniștită, senină și echilibrată și a devenit o ființă disperată, angoasată, caracterizată „printr-un fel de zăpăceală, zădărnice, dezamăgire și disperare”.⁴⁴ Mai întâi, automatismul prezent în preocupările profesionale se prelungește, în virtutea inerției, și în viața de toate zilele, generând un *conformism social și moral*. În acest sens „acțiunea personală se reduce adesea la o simplă reacție la impresiile momentului”; pe individul modern, valorile superioare nu-l mai interesează și deci nu-l mai călăuzesc spre idealuri înalte. „Omul modern a devenit un *blazat*, pe care nimic nu-l mai interesează, nimic nu-l mai impresionează”⁴⁵, cu excepția plăcerii și a folosului – acestea fiind

singurele valori care-i mai rețin cât de cât atenția și interesul. „Această blazare – precizează el – ascunde o indiferență care, la rândul ei, trădează un imens pustiu lăuntric”⁴⁶, și el generator de sentimente de dezamăgire și de disperare. Toate acestea sunt repercusiunile firești ale haosului și idolatriei culturii, degradată la valorile inferioare, care nu mai reușesc să-i satisfacă omului exigențele fundamentale ale ființei sale. „Civilizația nu ni se potrivește, pentru că nu este creată pentru nevoile noastre, ci este rezultatul întâmplător al capriciului, descoperirilor științifice, pofteilor, iluziilor, teoriilor și dorințelor oamenilor.”⁴⁷

Constantin Pavel dă ca exemplu un fenomen apărut ca urmare a marilor aglomerări urbane – *citadinismul*, care face din om „un anonim și un izolat”. Te-ai fi așteptat ca aglomerările de populații din marile orașe, odată cu frecvența mai mare a relațiilor sociale, să ducă și la o intensificare și o trăinicie a acestora, însă fenomenul generat este aproape invers: relațiile și raporturile sociale sunt mai mult „întâmplătoare sau interesate”, cu un „caracter pur comercial”. Un alt exemplu este cel al exodului oamenilor de la sate spre marile orașe, fapt care a dus la pierderea contactului „fired și durabil cu societatea satului și cu natura, aruncându-i într-o viață gregară și artificială”. Pentru că, așa cum explică el, „fără nici o rădăcină socială și morală în mediul urban, omul de astăzi trăiește la oraș o viață de *permanent vizitator* sau de *musafir nepoftit*. Totul contribuie la dezumanizarea și descreștinarea lui”⁴⁸.

Teologul și filosoful Constantin Pavel nutrește convingerea că în zilele noastre există o reală tragedie a omului, generată și întreținută de multiplele contradicții ivite în cultura și în viața lui. Una dintre aceste contradicții, considerată ca esențială de către Pavel, este cea dintre materie (tehnică) și viața spirituală. Discutând acest aspect, el pleacă de la constatarea că „în contactul frecvent cu materia și mașina, sufletul omului s-a deformat prin contagiune; că activând aproape numai în domeniul materiei, cu scopul de a o stăpâni și a acumula cât mai multe valori materiale, sufletul omului modern a suferit o degradare până la nivelul materiei; că omul a fost contagiat de caracterul ei inert și mărginit în spațiu și timp; materia i-a înăbușit libertatea, paralizându-i voința, frângându-i elanurile, tăindu-i aripile idealului, robindu-l”⁴⁹. Prin eficiență, materia a triumfat asupra valorilor spiritului. Ea i-a dat omului încrederea nemăsurată în puterile proprii, iluzia atotputerniciei lui virtuale, tehnica („mașina”) devenind un tiran căruia el trebuie să i se închine. „În același timp valorile umane au decăzut sub nivelul materiei și al mașinii; pentru plăceri și interese materiale omul de azi e în stare să sacrifice chiar viața semenilor săi, iar cine posedă și mănuiește o mașină, oricât ar fi de înapoiat, poate întrece și reduce la sclavie pe cel mai mare geniu dacă acesta e lipsit de ea.”⁵⁰

Așadar, omul modern a fost pervertit de tehnică, folosită de unii nu pentru oameni, ci împotriva lor, dându-i o destinație funestă. Această paradigmă s-a insti-

tuit și ca urmare a răsturnării criteriului axiologic de apreciere a calității morale a omului. Omul a fost abătut de la calea sa firească – calea moralității și credinței –, fiind îndreptat spre specularea în beneficiul său a „economiei de timp, de energie, de bani”, pentru a-și satisface până la paroxism plăcerile și interesele materiale – vicii precum: lăcomia, ambiția, egoismul excesiv, care-l fac să acționeze în dauna semenilor.

De asemenea, munca, în calitatea ei definitorie pentru ființa umană, este depreciață prin faptul că și-a pierdut spontaneitatea și inițiativa, fiind redusă la execuție automată, stereotipă, a aceluiași mișcări și operații; ea a făcut din individ „un automat ambulant, un *om-robot*. În virtutea inerției, automatismul se va prelungi, firește, și în restul vieții și activității sale, în orele libere, prin obișnuință devenindu-i o a doua natură. Nemaivând cum să scape de plictiseală, omul va căuta desținderea în senzualitate”⁵¹, adică în acțiuni și fapte amorale și imorale (vicii). În acest mod, omul se depărtează de firescul său, căpătând un caracter de artificialitate care, repetat în viața de fiecare zi, ajunge să-i creeze iluzia de libertate totală. În realitate, el a pierdut libertatea reală ca premisă a actelor sale de spontaneitate, de disciplină și organizare liberă.

Civilizația, ca produs al tehnicii avansate, poate afecta grav personalitatea umană prin aducerea oamenilor la uniformizare și standardizare, fenomene în perimetrul cărora preferințele și aptitudinile individuale sunt sufocate și anihilate. Asistăm la un proces de depersonalizare și nivelare, cu tendința de creare a unui tip standard de om ce s-ar putea multiplica în serii, întocmai „ca articolele de fabricație mecanică”. „Tehnicizarea distruge frumusețea vechii culturi, constând din viața individuală și originală a omului. Acum totul devine uniform și colectiv; este «era producției de serie»”⁵², spune C. Pavel.

Alterarea și pervertirea sensibilității omului au drept cauze: 1) un *delir al informațiilor*, consecință a sporirii și perfecționării mijloacelor de informație rapidă. „Mulțimea și succesiunea rapidă a informațiilor extrem de variate și senzaționale neurastenizează”, scrie C. Pavel, adăugând că fără să vrei participi efectiv la suferințele altora de pe tot întinsul Terrei (empatizând cu – sau, dimpotrivă, căzând într-un fel de nepăsare la – suferințele altora); 2) într-un *delir al vitezei*, generat de viteza foarte mare a deplasării („locomoției”), în contrast cu răbdarea și „calmul omului de altădată, care se mulțumea și cu poștalionul”⁵³; 3) într-un *delir al senzaționalului*, care a devenit narcotic cotidian, livrat de presa de toate genurile, radio, televiziune, cinematograf etc.

În concepția lui Constantin Pavel, civilizația tehnică și-a găsit mediul adecvat de aplicare în regimul politic instaurat de comunism. Chiar și organizarea statului, remarca el, este de tip „mașinist”, condiționată fiind de „depersonalizarea și standardizarea cât mai deplină a omului”, personalitatea devenind incomodă. Și conchide: „este *statolatria* modernă, rodul firesc al tipului de cultură pe care-l avem”⁵⁴. În context, el vorbește de o abdicare a individului în profitul omului colectiv, așa cum este ea creionată în Statul lui Hegel și în societatea comunistă imaginată de

Marx. „Chipul lui Dumnezeu în om fiind șters, Dumnezeu sfârșește prin a dispărea, prin a fi tăgăduit, în «numele omului colectiv», «al dinamismului colectivității sociale»”⁵⁵, observă C. Pavel.

Cauza fundamentală a crizei pe care o străbate de ceva timp cultura modernă este „umanismul ateu, caracterizat de o încredere exagerată în om și în puterile lui autonome”. În perspectiva deschisă de un asemenea tip de umanism, omul se poate descurca și singur, fără ajutorul lui Dumnezeu, ceea ce are drept urmare faptul că libertatea omului se poate afirma autonom și independent, în dauna cauzei divine. Nici cultura nu rămâne în afară, căci și ea cunoaște un proces de antropocentrizare atee. O primă lovitură i-a dat psihanaliza lui Sigmund Freud, care, după părerea lui Pavel, dizolvă personalitatea umană, îi reduce acesteia întreaga bogăție sufletească doar la „*libido*, înainte de toate sexual” (la instinctul primar al sexualității).

C. Pavel trage concluzia că: „tragedia omului se datorează unei antropologii greșite”⁵⁶; mai întâi, s-a redus înțelegerea omului doar la considerarea lui ca ființă naturală, lăsându-se deoparte faptul că el este, într-un anumit sens, și o ființă supra-naturală, prin aceea că are un scop supra-natural – mântuirea. Or, considerându-l numai în chip natural, omul a fost deconectat de la legătura lui cu Dumnezeu și redus la propriile lui forțe naturale, ceea ce l-a transformat în robul nevoilor și plăcerilor sale. Prin această ruptură a legăturii cu Dumnezeu, omul a pierdut suportul spiritual al acestuia și a ajuns în postura de a nu se mai putea apăra împotriva haosului și disperării din jurul său, generate continuu de o civilizație tehnică hiperbolizată care nu mai poate fi controlată și stăpânită (a se vedea, astăzi, îngrijorarea din ce în ce mai mare a omenirii în legătură cu Inteligența Artificială – AI).

Constantin Pavel remarcă totuși că se întrezărește dorința și speranța adesea nedeslușită a unei epoci noi, în care „nepăsarea, perversiunea, nervozitatea și toate celelalte păcate ale veacului nostru” să nu-și mai afle locul, rămânând de tristă amintire în lada de nereușite ale istoriei omenirii. „În orice caz, se pronunță el, omul modern simte nevoia de convingeri sănătoase și solide, care să-i servească de temelie pentru o viață mai sigură, mai înaltă, mai umană”⁵⁷. Din perspectiva teoretico-ideologică adoptată de Constantin Pavel, nu se putea afla altă soluție decât aceasta: „Creștinismul este singur în stare să i le dea”⁵⁸. Numai că, așa cum precizează el, „creștinismul ortodox nu tăgăduiește cultura, ci vrea numai s-o disciplineze”⁵⁹ în cadrul unei ierarhii teocentrice⁶⁰, ceea ce, după părerea mea, echivalează cu o restrângere și o limitare a acesteia, lucru de neacceptat într-o viziune liberă asupra culturii ca fenomen atotcuprinzător al tuturor creațiilor de valoare ale omului, oricât de diverse ar fi acestea.

Concepția propusă de C. Pavel este una *reducționistă* la un grup mic de valori – „morală, cultul și credința constituie partea de contribuție a omului la mântuirea lui și cuprind toate formele de activitate culturală”⁶¹ – ce oscilează în jurul valorii religioase.⁶² Or, asta vine în contradicție chiar cu mențiunea lui expresă potrivit căreia „cultura este sistemul creat de om pentru a stăpâni lumea din afară și pentru a se stăpâni pe sine, adică de a pune aceste două realități în slujba perfecțiunii și

fericirii sale”⁶³ („care, după el, coincid cu proslăvirea lui Dumnezeu”⁶⁴). Opinia mea este că o astfel de misiune a culturii – de a-l perfecționa din punct de vedere uman și a-l face pe om fericit – se realizează antrenând *toate valorile* create de om, ca instrumente de adaptare la lumea exterioară și la cea interioară, și nu numai pe cele dependente de valoarea religioasă, cum preconizează C. Pavel.

Consecvent doctrinei asumate, Constantin C. Pavel este de părere că activismul și pragmatismul sunt atitudini primejdioase pentru viața omului, deoarece îi răpesc acestuia energia și timpul pe care ar trebui să le dedice celor sufletești (prin meditație religioasă, prin rugăciune etc.), ajungând să-i servească, precizează el, ca un fel de „narcotic soporifer pentru conștiința morală și religioasă”.⁶⁵ El vede aceste atitudini firești, dintotdeauna ale omului – pentru că numai astfel s-a ridicat la condiția de *homo sapiens* – ca pe o exagerare (ca pe un exces de zel) a preocupărilor pentru trebuințele materiale în dauna celor spirituale. „Într-adevăr, ceea ce i se poate reproșa omului de azi nu este, hotărât, lenea, ci tocmai absorbirea lui totală în acțiune pentru acțiune, fără finalitate morală și religioasă”⁶⁶, arată el în sensul celor de mai sus.

C. Pavel consideră că omul modern nu-și mai înscrie gândurile și acțiunile pe întreaga axă a timpului: „trecutul și viitorul nu-l mai preocupă; de aici decurge detașarea lui de orice tradiție și nepăsarea față de problemele vieții viitoare și, în genere, față de problemele vieții morale și religioase”.⁶⁷ După opinia lui, omul modern este omul doar cu prezent, ancorat în imediat, în *hic et nunc*. Interesat doar de prezent, din cauza multiplicității și varietății crescânde a nevoilor create de tehnica generatoare de o mulțime de preocupări ce se cer rezolvate imediat, ca urmare a asaltării continue, el „nu mai are timp să mediteze *sub specie aeternitatis*”.⁶⁸ Pavel este încredințat că adevărata cauză a tragediei pe care o trăiește omul modern este absența primatului factorului moral, având ca efect devalorizarea omului, care merge până la strivirea lui sub presiunea celorlalte valori create de el – valori în afara moralei, care slujesc doar la perfecționarea materiei, nu și la perfecționarea morală a omului. Căci un alt crez al său este și acela că „perfecționarea morală a omului este nu numai cea mai importantă realizare culturală, dar și condiția indispensabilă a culturii adevărate”.⁶⁹

C. Pavel nu respinge însă celelalte valori și virtuți, ci doar idolatrizarea lor: „arta, știința, tehnica, economicul, realizările în direcția asistenței sociale, ca și forța fizică, onoarea etc. sunt desigur valori și virtuți care nu numai că sunt legitime, dar constituie obligații morale importante. Ceea ce respingem însă este idolatrizarea lor, adică substituirea lor valorilor morale și religioase, care trebuie să primeze”.⁷⁰ Dar, și aici, el face mențiunea expresă că „în ierarhia valorilor trebuie să păstrăm întotdeauna locul de frunte valorii religioase, după care urmează valoarea morală”, lucru nerespectat de cultura modernă, ceea ce a avut ca urmare instituirea „unei lumi corupte și nenorocite”, în care „sub masca unei politeți binevoitoare se ascunde o inimă nepăsătoare sau înveninată de ură”.⁷¹

Făcând precizarea că „nici nu ne gândim să contestăm valorilor și virtuților de mai sus drepturile legitime la prețuirea noastră”, C. Pavel consideră că la fața

culturii din vremea sa, calificată de el ca „hidoasă”, s-a ajuns deoarece „rădăcinile morale și religioase din sufletul omului neputând fi extirpate, cultura de azi le-a deviat direcția și finalitatea proprie, punându-le să slujească valorilor și idealurilor inferioare”.⁷² În termenii sacralului: „Au fost dărâmate altarele lui Dumnezeu pentru a clădi temple artei, umanității, științei, tehnicii, economicului”; în termeni mai profani: „locul virtuților creștine a fost ocupat de virtuți noi, ca forța fizică, onoarea, noblețea luxului și a banului, ambiția vitezei și a tuturor recordurilor, abilitatea prin care să se parvină fără drept etc.”.⁷³

În concluzie, arată Constantin Pavel, „caracterul esențial al culturii moderne este *antropocentrismul ateu și anarhic*, care a dat naștere unui negativism general”⁷⁴, negativism, pe care – ne informează el – îl semnalează cel pe care l-a citat de nenumărate ori, Nichifor Crainic, în manifestările lui majore din diferitele curente ale artei moderne: *naturalismul*, a cărui trăsătură este tăierea legăturilor lucrurilor cu transcendentul; *impresionismul*, a cărui caracteristică constă în ignorarea contururilor naturale ale obiectului și reducerea lor „la un simplu element de-abia perceptibil”; *cubismul*, care reduce obiectul la câteva dimensiuni geometrice simple.⁷⁵ În viziunea lui C. Pavel, „toate aceste curente nu sunt decât o monstruoasă «*caricaturizare*» a vieții și realității în genere”. Dar, dintre toate, cea mai „demonică caricaturizare” i se pare cea descrisă de Nichifor Crainic, „aceea de a prezenta pe om, din făptură a lui Dumnezeu, fiu natural al maimuței, pentru a justifica toate formele ateismului și ale decadentei spirituale”.⁷⁶ „Prin urmare, cultura modernă nu este, în mare parte, decât o caricaturizare a naturii, a omului și a vieții.”

„Asprul rechizitoriu pe care l-am formulat împotriva culturii moderne ar putea îndreptăți concluzia că soluția crizei ar sta într-o renunțare la toate valorile culturale dobândite, asupra cărora par să cadă toate răspunderile crizei în care ne zbatem”, declară Constantin Pavel, conștient de faptul că până la urmă se impune ieșirea din această criză prin găsirea unei soluții. În viziunea lui, de pe pozițiile teologiei ortodoxe, lucrurile sunt mai simple, căci această soluție există deja, fiind cea promovată de Biserica Ortodoxă: „încreștinarea culturii”, prin colaborarea teandrică⁷⁷ între om și Dumnezeu în vederea desăvârșirii lumii din afară și a lumii lăuntrice⁷⁸. Însă în concepția lui filosofică, influențată și aceasta de credința ortodoxă, lucrurile nu-i mai par tot așa de simple; el simte nevoia unei dezbateri mai ample a problemelor pe care le ridică soluția crizei culturii moderne. De aceea identificăm în opera lui analiza mai multor încercări de soluționare a crizei culturii moderne și a tragediei pe care o trăiește omul, generată de aceasta.

O primă variantă este cea care propune ca, prin reforma așezămintelor și prin reglementarea fenomenelor economice, politice etc., să se îndepărteze toate reziduurile culturii și civilizației actuale. Deși „asupra acestui punct aproape toată lumea

poate fi de acord”, C. Pavel atrage atenția că toate încercările în această direcție „vor rămâne zadarnice atâta vreme cât nu s-a realizat schimbarea omului” (așa cum se exprima P. P. Negulescu).

O altă variantă – înrudită cu prima – este cea care amintește de concepția lui Rousseau despre *întoarcerea la natură*, și cere revenirea la „simplitatea și sărăcia unei vieți primitive”. Convingerea lui C. Pavel este că, prin această revenire, „Toate acele influențe nefaste pe care le exercită noul mediu industrializat și complex asupra omului ar dispărea, redându-i-se omului ceea ce i se luase”.⁷⁹ Deși C. Pavel crede că „multă lume optează pentru această soluție”, el își arată scepticismul, afirmând că „o asemenea propunere ni se pare însă *imposibilă, indezirabilă și ineficace*”⁸⁰; explicația ține de logica bunului simț, anume că „reîntoarcerea voită și conștientă la primitivitatea patriarhală nu mai este posibilă, dată fiind legea ireversibilității formelor culturale istorice”.⁸¹ Presupunând, prin absurd, că s-ar putea totuși ca omenirea să reediteze forme socio-culturale trecute, „incontestabil că totul depinde de moralitate”, arată C. Pavel. „Dar, așa cum constată și dl. P. P. Negulescu⁸², evoluția morală a omenirii este mult în urma evoluției intelectuale. Și atunci ar fi cazul să preferăm înlăturarea acestei civilizații, care dă imense posibilități celui care face răul și atât de infime celui care mai încearcă să facă binele”.⁸³

Detaliind *explicația imposibilității acestei soluții*, C. Pavel spune că „această reîntoarcere voită și conștientă la primitivitatea patriarhală” „depinde numai de un act moral eroic, de care omul, dacă ar fi capabil, ar însemna că poate fi în stare și de a stăpâni tehnica în așa chip încât să devină un instrument al binelui și, prin urmare, să nu mai fie nevoie s-o arunce. Pe o altă cale nici nu bănuim cum s-ar putea realiza practic această renunțare. Doar printr-o dispariție subită a omenirii și crearea unei lumi noi sau printr-un fel de amnezie totală. Ceea ce nu este posibil și, nefiind însoțite de o prefacere morală, n-ar schimba nimic. Omul ar lua-o de la capăt ca să ajungă, după tot atâtea străduințe îndelungate și triste experiențe, la situația de astăzi”.⁸⁴

În același registru problematic, el *explică și de ce renunțarea la civilizația actuală nu este dezirabilă*: luate în sine, ca atare, valorile dobândite de cultură sunt bune, și lumea nu poate fi convinsă să se lepede de ele. Căci „a renunța la ele înseamnă a șterge cu buretele peste strădaniile epopeice de a le crea, este a regresa”.⁸⁵

În sfârșit, C. Pavel *justifică și de ce renunțarea la civilizația actuală nu este nici eficientă*, deoarece ea „nu vizează adevăratul rău, ci unul aparent. Schimbarea lumii din afară poate avea oarecari înrâuriri asupra vieții, dar insuficiente și condiționate tot de om”.⁸⁶

În urma acestei analize amănunțite cu privire la imposibilitatea, indezirabilitatea și ineficacitatea soluției de renunțare la civilizație, preconizată de unii, Constantin Pavel se pronunță tranșant: „Renunțarea la civilizație ar fi deci o pagubă zadarnică”.⁸⁷ Această observație-concluzie îl îndreaptă spre o variantă pe care era de așteptat să o adopte și pe care am anticipat-o deja: „*Adevărata și singura soluție a problemei stă în transformarea radicală a omului lăuntric după idealul creș-*

tin”.⁸⁸ Aceasta presupune încreștinarea omului⁸⁹ și, odată cu el, *ipso facto* și încreștinarea culturii. Din acest moment – spune cu satisfacție C. Pavel – nu va exista niciun element al culturii, cât de neînsemnat ar fi el, care să nu poată fi folosit în slujba binelui și a lui Dumnezeu⁹⁰. Satisfacția lui izvorăște din convingerea că „din imensele și variatele valori ale culturii de azi – așa cum altă dată, din materialul templelor păgâne, primii creștini au înălțat biserici – , creștinii vor putea dura falnice și trainice catedrale închinat *Binelui, Adevărului și Frumosului*, a căror realizare absolută stă în ființa lui Dumnezeu”⁹¹ (subl. m., C. S.).

Prin urmare, „Salvarea omului și a culturii nu-i posibilă decât prin încreștinarea efectivă a omenirii”⁹², declamă retoric teologul ortodox și, în egală măsură, filosoful creștin Constantin C. Pavel.

NOTE

¹ În cartea mea *Rostiri etice în filosofia românească*, volumul III (București, Editura Ars Docendi, 2019), sunt două capitole despre Emilian Vasilescu, iar în cea intitulată *Rostiri etice în cultura românească*, volumul II (București, Editura Ars Docendi, 2018), se află trei capitole destinate lucrărilor de morală ale altor doi teologi aparținând cultului creștin ortodox: Ioan A. Grigoriu, Dimitrie G. Boroianu și, din nou, lui Emilian Vasilescu.

² Marilena Andrei, „Prefață”, în Constantin C. Pavel, *Tragedia omului în cultura modernă*, ed. îngrijită, prefață și note de Marilena Andrei, București, Editura Anastasia, 1997, p. 5 (subl. m.).

³ Constantin C. Pavel, *Tragedia omului în cultura modernă*, p. 40.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 41.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 42.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 43.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 45.

¹⁷ *Ibidem*, p. 37.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 37–38.

¹⁹ *Ibidem*, p. 42.

²⁰ *Ibidem*, pp. 36–37.

²¹ *Ibidem*, p. 39.

²² Constantin Pavel definește termenul idolatrie astfel: „Idolatriile sunt doar tot iubiri, dar numai că sunt rău plasate și rău dozate” (*Ibidem*, p. 60), iar apoi îl explică și îl exemplifică: „Fenomenul acesta al idolatrizării unei valori este, de altfel, tot atât de funest

pentru cultură și în cazul când se produce în jurul unei valori superioare. Așa, de pildă, supraestimarea valorilor estetice până la idolatrizare și exercitarea unei tiranii asupra celorlalte valori, inferioare și superioare, ducând la estetism, la *estetolatrie*, este un fenomen morbid al unei culturi bolnave” (*ibidem*, p. 39).

²³ *Ibidem*, p. 39.

²⁴ *Ibidem*, p. 42.

²⁵ *Ibidem*, p. 45.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 46.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 47.

³¹ *Ibidem*.

³² C. Rădulescu-Motru, *Puterea sufletească*, ed. definitivă, București, Casa Școalelor, 1930, p. 59.

³³ *Ibidem*, p. 6.

³⁴ Constantin C. Pavel, *Tragedia omului în cultura modernă*, p. 13.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 14.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 15.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 21.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 24.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Alexis Carrel, *Omul, ființa necunoscută*, trad. rom. Constantin Floru, București, Editura Univers, 1974, p. 35.

⁴⁸ Constantin C. Pavel, *Tragedia omului în cultura modernă*, p. 23.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 16.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 17.

⁵² *Ibidem*, p. 19.

⁵³ *Ibidem*, p. 18.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 20.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 49.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 50.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Deși pare rezonabil atunci când afirmă că Biserica nu are în vedere distrugerea culturii, această rezonabilitate este slăbită de spusele lui referitoare la faptul că cultura trebuie să se supună Bisericii, pentru ca aceasta din urmă să-și atingă țelurile. „Creștinismul ortodox exercită asupra culturii o acțiune de «stimulare» și «disciplinare», de «selectare» și

«stilizare». «Restricțiile» și «interdicțiile» pe care le operează Biserica nu urmăresc distrugerea culturii, ci disciplinarea ei prin încadrarea în finalitatea creștină.” (*Ibidem*, p. 53.). Lucrurile sunt acceptabile în ordinea de idei de mai sus doar dacă este vorba de cultura religioasă. Extinderea la întreaga cultură este lipsită de suport teoretic și ușor infirmată pragmatic, cultura având multe alte finalități, nu doar cea vizată de C. Pavel.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p. 51.

⁶² Las deoparte faptul că, după părerea lui C. Pavel, activitatea culturală aproape că nu mai aparține omului, ci ea este dictată de divinitate, fiind „o poruncă expresă a lui Dumnezeu; ea nu este, în sens larg, decât echivalentul credinței și faptelor bune, condiții indispensabile pentru mântuire” (*ibidem*, p. 51).

⁶³ *Ibidem*, p. 51.

⁶⁴ Recurgând la argumentul autorității prin invocarea lui Nichifor Crainic, după care „omenește putem crea după chipul lui Dumnezeu; creștinește putem crea după chipul și asemănarea lui Dumnezeu”, Constantin Pavel procedează la o dihotomie între „o cultură umană și o cultură creștină”, ceea ce îi îngăduie o atitudine intolerantă față de ceea ce el consideră că este o cultură necreștină: orice „progres al culturii necreștine”, „care, prin păcat, deși s-a întunecat și a slăbit mult, totuși nu s-a șters și distrus cu totul ...” (*ibidem*, p. 53).

⁶⁵ *Ibidem*, p. 21.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 20.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, pp. 29–30.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 33.

⁷¹ *Ibidem*, p. 34.

⁷² *Ibidem*, p. 33.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 34.

⁷⁵ Vezi, Nichifor Crainic, *Nostalgia Paradisului*, București, Editura Cugetarea, 1940, pp. 115–119.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 120.

⁷⁷ „Colaborarea *teandrică*, de care vorbește atât de stăruitor Soloviev” – prezentat de C. Pavel ca „mare filosof rus” –, „nu este altceva decât activitatea culturală a omului, ajutată de harul divin în scopul perfecționării naturii” (*ibidem*, p. 66).

⁷⁸ Constantin C. Pavel, *Tragedia omului în cultura modernă*, p. 55.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 57.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*, p. 58.

⁸² Vezi P. P. Negulescu, *Destinul omenirii*, vol. II, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1939, p. 175.

⁸³ Constantin C. Pavel, *Tragedia omului în cultura modernă*, p. 57.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 58.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ Constantin C. Pavel consideră că în acest proces trebuie să se implice și un alt beneficiar, și anume statul, căci: „În cuprinsul statului, încreștinarea să nu fie lăsată numai pe seama Bisericii și a inițiativelor individuale, ci întreaga organizare a statului să conlucreze la această vastă acțiune. Nu este vorba de o constrângere exercitată de stat, ci numai de o sprijinire efectivă, care să înlesnească convertirea tuturor cetățenilor la viața cea nouă. Libertățile acordate, adesea generate de libertinaj, care s-au dovedit dăunătoare, pot fi îngădite, dacă nu aduse la realitate pe calea convingerii, pentru a nu împiedica și îngreui încreștinarea altora. După cum libertatea celor care încalcă legile statului este îngădită, cei ce abuzează de ea sunt pedepsiți tocmai cu pierderea dreptului de a o exercita, tot așa cei care seamănă otrava răătăcirilor merită a fi privați de libertatea pe care o exercită în dauna Adevărului și a Binelui, în paguba comunității”. În ceea ce privește metodele sprijinului dat de stat, ele „pot varia și pot fi sugerate de practică și de spiritul creștin, care va anima lumea conducătoare”, iar rezultatele, deși se văd mai târziu, ele sunt sigure și efective”. C. Pavel este convins că ceea ce el propune duce „nu numai la încreștinarea individului, dar și la încreștinarea efectivă a statului, ca și a tuturor societăților și manifestărilor sociale”. Ceea ce va face ca „reforme sociale adecvate” să nu fie inițiate înaintea acestei opere educative, ci să o urmeze cu o necesitate firească (*ibidem*, p. 65).

⁹⁰ *Ibidem*, p. 59.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*, p. 66.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Carrel, Alexis, *Omul, ființa necunoscută*, trad. rom. Constantin Floru, București, Editura Univers, 1974.
- Crainic, Nichifor, *Nostalgia Paradisului*, București, Editura Cugetarea, 1940.
- Pavel, Constantin C., *Tragedia omului în cultura modernă*, ed. îngrijită, prefață și note de Marilena Andrei, București, Editura Anastasia, 1997 [1941].
- Negulescu, P. P., *Destinul omenirii*, vol. II, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1939.
- Rădulescu-Motru, C., *Puterea sufletească*, ed. definitivă, București, Casa Școalelor, 1930.